

Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΕΙΔΗΜΟΝΩΝ: Ο ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΩΣ ΑΠΟΡΡΟΙΑ ΤΟΥ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΣΑΜΕΛΑ

«Έχουμε ανάγκη από ειδικούς, ειδήμονες από τους οποίους δεν απαιτούμε να προσυπογράψουν το χιτλερικό δόγμα. Τους προμηθεύουμε το υλικό και εργάζεται ο καθένας στην ειδικότητά του. Τα πολιτικά και θρησκευτικά δόγματα ποτέ δεν άλλαξαν τη χημεία του ατόμου»

Jean Malaquais, *Πλανήτης δίχως βίζα* (1947)

«Τόσο το κράτος όσο και ο μεγάλης κλίμακας καπιταλισμός είναι φορέας ομογενοποίησης, ομοιομορφίας και κολοσσιαίων απλουστεύσεων· με τη διαφορά ότι για τους καπιταλιστές, η απλούστευση πρέπει να αποφέρει κέρδος»

James Scott, *Πώς κάποια σχέδια βελτίωσης της ανθρώπινης κατάστασης απέτυχαν* (1998)

«Αν η Ευρώπη “εξομοιωθεί” με βάση έναν τρόπο ζωής –είτε αυτός είναι ο γερμανικός, είτε ο ρωσικός, είτε ο αμερικανικός– η Ευρώπη θα πεθάνει. Η μόνιμη επικράτηση ενός συστατικού στοιχείου, θα ισοδυναμούσε με την κατάρρευση, με τη διάλυση του συνόλου...»

Klaus Mann, *Το σημείο καμψής* (1942)

Από τις πρώτες μέρες της μνημονιακής καταστροφής¹ αρκετοί θεώρησαν ότι η ιδανικότερη λύση για τα προβλήματα της χώρας θα ήταν μια κυβέρνηση εθνικής σωτηρίας, που θα αποτελούνταν από τεχνοκράτες και όχι από βουλευτές. Μάλιστα, πολλές φορές η άποψη αυτή εκφράστηκε από ανθρώπους υψηλού μορφωτικού επιπέδου που αυτοπροσδιορίζονται ως φιλοευρωπαϊστές και πολέμιοι κάθε λαϊκισμού.² Απόλυτα κατανοητή η απόγνωσή τους, δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια το πολιτικό προσωπικό έχει αποδείξει ποικιλοτρόπως την αφερεγγυότητά του, με τη σημερινή κυβέρνηση να αποτελεί το χειρότερο παράδειγμα αναντιστοιχίας έργων και λόγων.³ Όμως, μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην ιστορία της Ευρώπης αποδεικνύει ότι η εφαρμογή της τεχνοκρατικής λογικής είχε πολλές φορές ολέθριες συνέπειες για την ανθρωπότητα.

Την περίοδο 1940-1942 ο συντονισμός του καταμερισμού των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Γαλλίας προς όφελος του γερμανού κατακτητή και των συνεργατών του, ανατέθηκε σε τεχνοκράτες. Αυτοπροσδιοριζόμενη ως κάτι διαφορετικό από τους γραφειοκράτες, η νέα ελίτ εναπόθετε τις ελπίδες της στην πρόοδο που θα επέφερε η επικράτηση της τεχνικής και εκθείαζε «την προσαρμογή της μηχανής στην ανθρώπινη φύση και το αντίστροφο». Την τυπικά αναλυτική τους σκέψη και τον μηχανιστικό τρόπο δράσης τους ανατέμνει στο μυθιστόρημά του *Πλανήτης δίχως βίζα* ο Jean Malaquais, πολωνοεβραίος συγγραφέας που ήδη με

Η Αντιγόνη Σαμέλα είναι ιστορικός κοινωνιολόγος.

Η χορεύτρια Νάνσυ Σταματοπούλου στο έργο «Λευκή σπηλιά» από την έκθεση «As One» στο Μουσείο Μπενάκη, (φωτογράφιση Χ. Σκαφιδά).

το πρώτο του μυθιστόρημα είχε κερδίσει τον θαυμασμό του André Gide.⁴ Τις διαπιστώσεις του επιβεβαιώνει ο Robert Paxton. Ο αμερικανός ιστορικός υπογραμμίζει ότι η κυβέρνηση του Βισύ απαρτιζόταν, στην πλειοψηφία της, από εμπειρογνώμονες και ακαδημαϊκούς. Αυτοί, λοιπόν, ενστερνιζόμενοι τις αρχές διακυβέρνησης που είχαν υιοθετηθεί την περίοδο του Μεσοπολέμου, επέβαλαν αντιλαϊκά μέτρα μέσω διαταγμάτων και κατέφευγαν στη συνδρομή μη εκλεγμένων ειδημόνων για τη σύνταξη του προϋπολογισμού.⁵ Σε περίοδο ύφεσης και υψηλής ανεργίας η κυβέρνηση Πεταιίν αντέστρεψε την εξαιρετικά φιλόξενη, μέχρι το 1930, στάση της Γαλλίας απέναντι στους μετανάστες θεσπίζοντας –κάθε φορά που η ζήτηση θα ξεπερνούσε την προσφορά στην αγορά εργασίας–, να κρατούνται σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως όλοι οι ξένοι ηλικίας από 18 έως 45 χρόνων. Το 1940, πριν ακόμα ορ-

γανωθεί η «Τελική Λύση», η κυβέρνηση του Βισύ έστειλε πίσω τους Εβραίους της Γερμανίας που ζητούσαν άσυλο στη χώρα τους, ενώ το 1942 με δική της πρωτοβουλία παρέδιδε στα χέρια των ναζι Εβραίους και κομμουνιστές που είχαν μαντρώσει στα στρατόπεδα του νότου (τα στρατόπεδα Λε Βερνέ και Μιλ είναι τα πιο γνωστά).⁶ Σε αυτή τη φασιστική Ευρώπη των τεχνοκρατών ο τροτσκιστής Marc Laverne (ιστορικό πρόσωπο με την επωνυμία Marc Chiric), που πρωταγωνιστεί στον *Πλανήτη δίχως βίζα*, αντιτείνει, με μια «βεβαιότητα σχεδόν μεταφυσική», «μια ομοσπονδία των σοσιαλιστικών πολιτειών της Ευρώπης». Την ίδια ώρα, ακόμα και ένας γάλλος εθνικιστής συγγραφέας, σε επιστολή διαμαρτυρίας ενάντια στο καθεστώς, δεν έβλεπε καλύτερο τρόπο αντίστασης στον φασισμό από τη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού ευρωπαϊκού κράτους.⁷

Τελικά επαληθεύτηκαν οι φόβοι του Klaus Mann: υπερίσχυσε το ένα συστατικό στοιχείο εις βάρος του συνόλου και η επικράτηση ενός τρόπου σκέψης, του τεχνοκρατικού-νεοφιλελεύθερου «ορθολογισμού», επέβαλε μια μονοσήμαντη κουλτούρα λογιστικού ελέγχου σε κάθε όψη των κοινωνιών της Ευρώπης.⁸

Δίχως να λαμβάνονται υπόψη οι πολιτισμικές και ιστορικές ιδιαιτερότητες που διαμορφώνουν τις εκάστοτε οικονομικές πολιτικές, εγκαθίστανται αυτόματοι, προληπτικοί μηχανισμοί συμμόρφωσης σε μια δημοσιονομική λιτότητα που εξυπηρετεί την, μέσω διαταγμάτων, θεσμοθετημένη ανομία μιας αχαλίνωτης αγοράς. Εάν το 1950 ο πρωτεργάτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης Jean Monnet έκρινε απαραίτητες τις επεμβάσεις μιας ομοσπονδιακής κυβέρνησης στα μακρο-οικονομικά μεγέθη για αναπτυξιακούς και αναδιανεμητικούς σκοπούς, σήμερα ακόμα και ο πιο συκρατημένος κενύσιανισμός φαντάζει ριζοσπαστικός.⁹

Εκκινώντας από τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν ένας κριτικός της λογοτεχνίας και μια ιστορικός των επιστημών μέσω της ποσοτικής ανάλυσης της ορολογίας που χρησιμοποιεί στις αναφορές της η Παγκόσμια Τράπεζα από το 1958 μέχρι σήμερα, θα υποστηρίξω ότι ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια ακραία έκφραση του «αυταρχικού μοντερνισμού», ενός αφαιρετικού τρόπου κατασκευής και οργάνωσης των δεδομένων, καθοριστικής σημασίας για τη συγκρότηση του σύγχρονου κράτους.¹⁰ Όπως θα διαπιστώσουμε, ο συγκεκριμένος τρόπος απομόνωσης της σκέψης από τα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενά της, είναι ενδεικτικός τόσο της αποικιοκρατικής νοοτροπίας όσο και του νεοφιλελευθερισμού.

I. Το γλωσσικό ιδίωμα της Παγκόσμιας Τράπεζας (Π.Τ.)

Οι Franko Moretti και Dominique Pestre επισημαίνουν ότι από το 1958 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70 οι αναφορές της Π.Τ. είχαν συγκεκριμένη στόχευση: λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας του τρίτου κόσμου, περιέγραψαν με σαφήνεια τις δυνατότητες ανάπτυξης της στον αγροτικό ή βιομηχανικό τομέα και πρότειναν συγκεκριμένους τρόπους χρηματοδότησής της.

Μετά την κατάρρευση των τιμών των πρώτων υλών το 1975 και την επαπειλούμενη χρεοκοπία αρκετών χωρών, η μορφή και το περιεχόμενο των εκθέσεων της Π.Τ. τυποποιείται. Η γλώσσα γίνεται ολοένα και πιο γενικόλογη· έτσι, το 1990 η επιτυχία των «μεταρρυθμίσεων» συνδέεται με την εξασφάλιση χρηστής «διακυβέρνησης» (governance), χάρη στην ποιότητα του προσωπικού που έχει αναλάβει το μάντζμεντ των θεσμών. Όσο για το περιεχόμενο των συστάσεων της Π.Τ., γίνεται παντού λόγος για τις απαραίτητες προϋποθέσεις εξυπηρέτησης του χρέους, δηλαδή την επιστροφή στην ανάπτυξη, την επέκταση του εμπορίου και του ιδιωτικού τομέα, καθώς

και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας. Παρατηρείται μια «γραφειοκρατικοποίηση της γλώσσας» της Τράπεζας, μέσω της χρήσης επινοημένων ουσιαστικών σε *-ποίηση / -ηση*. Η ουδέτερη ουσιαστικοποίηση αποδίδει στην παγκοσμιοποίηση τον χαρακτήρα μιας φυσικής νομοτέλειας: «Αυτή η επαναλαμβανόμενη μετάλλαξη των κοινωνικών δυνάμεων σε αφηρημένες έννοιες μετατρέπει τις αναφορές της Π.Τ. σε, παραδόξως μεταφυσικού χαρακτήρα ντοκουμέντα, στα οποία συχνά δεν πρωταγωνιστούν οικονομικοί φορείς αλλά αρχές, αρχές μιας τόσο καθολικής φύσης ώστε να είναι αδύνατο κάποιος να τους αντιτεθεί».¹¹

Συνεπώς, δεν είναι τυχαίο ότι στις αναφορές της Π.Τ. το ρήμα «διαφωνώ» εμφανίζεται μόνο δύο φορές στα εβδομήντα χρόνια. Τόσο η αδιαφάνεια της τεchnοκρατικής ιδιολέκτου όσο και η χρήση της παράταξης (και/και/και) για να συνδεθούν ετερόκλητα φαινόμενα, ανάγουν προτάσεις που έχουν συγκεκριμένο αντικείμενο σε αδήριτη επιστημονική αλήθεια. Απελευθερωμένες από όλους τους επικαθορισμούς χώρου και χρόνου, εμφανίζονται απόλυτα αυτονομημένες από τα πρόσωπα και τους φορείς που τις εκφέρουν.¹²

Τέλος, η ολοένα αυξανόμενη χρήση του αγγλικού γερουνδίου σε φράσεις που στα ελληνικά αποδίδονται με εκφράσεις όπως «στηρίζοντας την ανάπτυξη», «προωθώντας τον ιδιωτικό τομέα» δημιουργεί την εντύπωση ότι οι πολιτικές της Π.Τ. είναι ένα συνεχές έργο εν προόδω, το οποίο εκτυλίσσεται σε ένα αέναο παρόν, με αποτέλεσμα οι γραφειοκράτες-τεχνοκράτες που υποβάλλουν όλους τους άλλους σε λογιστικό έλεγχο, να μη λογοδοτούν ποτέ για τις πράξεις τους, αφού τίποτα δεν ολοκληρώνεται και όλες οι αλλαγές επιτελούνται σε ένα παρόν που δεν έχει παρελθόν αλλά ούτε και μέλλον.¹³

II. Αυταρχικός μοντερνισμός και αποικιοκρατική λογική

Η περιφρόνηση προς τους ανθρώπους, η εσκεμμένη αγνόηση των ιστορικών συνθηκών που διαμορφώνουν τις δυνατότητες εφαρμογής του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος, η φιλοδοξία της εκ βάθρων αναμόρφωσης καθιερωμένων πρακτικών και τρόπων ζωής, η επιλεκτική χρήση και κατασκευή των δεδομένων προς επίτευξη ενός και μόνου οικονομικού στόχου, δεν αποτελούν μόνο συστατικά στοιχεία της ιδεολογίας των θεσμών του νεοφιλελευθερισμού, της Παγκόσμιας Τράπεζας, του Δ.Ν.Τ. ή της Κομισιόν, αλλά και ειδοποιά χαρακτηριστικά του αυταρχικού μοντερνισμού. Προδρομικό παράδειγμα του νεωτερικού κράτους αποτελεί η Πρωσία του τέλους του 18ου αιώνα. Σε αυτή την περίπτωση, η καθιέρωση του κλάδου της επιστημονικής δασοκομίας συστάθηκε μέσα από εκείνες τις νοητικές, τεχνικές και οργανωτικές διαδικασίες που, στους κατοπινούς αιώνες, οδήγησαν στην

υιοθέτηση των μονοκαλλιεργειών και των μεταλλαγμένων.

Στην προσπάθειά του να μεγιστοποιήσει τα έσοδα που του απέφερε η πώληση της ξυλείας, το πρωσικό κράτος επιχείρησε να κάνει το δάσος «αναγνώσιμο», δηλαδή «μετρήσιμο» μόνο ως προς αυτόν τον σκοπό. Παραδοσιακά ένα δέντρο είχε πολλαπλές χρήσεις: ο κορμός και οι ρίζες του χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή φαρμάκων, ο χυμός του για την απόσταξη ρητίνης, το φύλλωμα για λίπασμα και τα κλαδιά του για να φτιαχτούν φράχτες. Παρ' όλα αυτά το πρωσικό κράτος κατέγραψε το δέντρο μόνο ως μια αφηρημένη μονάδα που εκπροσωπούσε έναν συγκεκριμένο όγκο ξυλείας. Στο άναρχο παραδοσιακό δάσος, πλούσιο σε είδη και χαμηλή βλάστηση, που ως τότε έδινε τροφή, πρώτες ύλες και φάρμακα στους αγρότες επιβλήθηκε στρατιωτική πειθαρχία. Δέντρα του ίδιου είδους και της ίδιας ηλικίας ευθυγραμμίστηκαν κατά μήκος τεράστιων εκτάσεων, έτσι ώστε να μπορούν να μετρηθούν, να κοπούν και μετά να στρατολογηθούν για τον ίδιο σκοπό οι πανομοιότυποι αντικαταστάτες τους.

Για ογδόντα χρόνια ο «εξορθολογισμός» της δασοκομίας απέδωσε εντυπωσιακά οικονομικά οφέλη. Κατόπιν επακολούθησαν η υποβάθμιση του εδάφους, εξαιτίας της έλλειψης βιομάζας, και η ανάπτυξη ζιζανίων από την ομογενοποίηση των ειδών, με συνέπεια τη ραγδαία πτώση της παραγωγικότητας. Η χρησιμοθηρική αντιμετώπιση του δάσους το κατέστησε ευάλωτο σε ασθένειες και μια νέα φουρνιά ειδικών επιστρατεύτηκε για να αποκαταστήσει τη ζημιά που προξενούσε η επιστημονική δασοκομία. Οι προσπάθειές τους είχαν αμφιλεγόμενα αποτελέσματα. Τα ημίμετρα των ειδικών θεράπευαν το σύμπτωμα της ασθένειας αλλά όχι τη γενεσιουργό αιτία της, που ήταν η απώλεια της βιοποικιλότητας εξαιτίας της εμμονικής προσκόλλησης των ιθυνόντων στην καλλιέργεια ενός και μόνο είδους κωνοφόρων.¹⁴

Η απλουστευτική τυποποίηση, η γραφειοκρατικοποίηση και στρατιωτικοποίηση της διοίκησης συνέβαλαν στη δημιουργία του έθνους-κράτους. Οι ίδιες διαδικασίες εφαρμόστηκαν σε μεγαλύτερη έκταση και ένταση από τα αποικιοκρατικά καθεστώτα, καθώς στην απέχθεια των εκσυγχρονιστών προς τον αμόρφωτο λαό προστέθηκαν όχι μόνο οι φυλετικές προκαταλήψεις απέναντι στους ιθαγενείς, αλλά και η δυνατότητα καθυπόταξης της εγχώριας κοινωνικής αντίστασης με πολύ ισχυρότερα μέσα καταστολής.¹⁵

Είθισται να αντιδιαστέλλεται το παραδοσιακό με το νεωτερικό, σύμφωνα με τις ακόλουθες αντιθέσεις: αυθαιρεσία/νόμος, τοπικό/καθολικό, υλικότητα του συγκεκριμένου/εννοιολογική αφαίρεση, επιβολή διά της ισχύος / σεβασμός στην τάξη. Όμως, όπως αποδεικνύει η μελέτη του Timothy Mitchell σχετικά με τον εκσυγχρονισμό της Αιγύπτου, αυτές οι κατασκευές έχουν ιδεολογικό χαρακτήρα.¹⁶

Στην Αίγυπτο της οθωμανικής περιόδου, το σύστημα γαιοκτησίας αφορούσε ένα σύστημα πολλαπλών διεκδικήσεων όχι πάνω στη γη αλλά πάνω στο εισόδημα που αυτή απέφερε. Αγοροπωλησίες γης από ιδιώτες δεν αποκλείονταν, απλώς ο σουλτάνος, ως ανώτατος άρχων, είχε οικονομικές αξιώσεις πάνω σε ένα σημαντικό μέρος της γαιοπροσόδου, δίχως αυτό να σημαίνει ότι οι άλλες αρχές, νομικές ή θρησκευτικές, δεν είχαν, και αυτές, δικαιώματα πάνω στο πλεόνασμα. Το σημαντικότερο είναι ότι το εθιμικό δίκαιο, διαμορφωμένο τόσο από την ιστορική συγκυρία όσο και από τις επιταγές της «ηθικής οικονομίας», παραχωρούσε στους καλλιεργητές και τους φτωχούς δικαιώματα πάνω στην κοινόχρηστη γη, προστατεύοντάς τους από την απόλυτη ένδεια. Το αποκλειστικό «δικαίωμα» στην ατομική ιδιοκτησία δεν ήταν λαϊκό αίτημα· επιβλήθηκε στους ιθαγενείς το 1887, μετά από τη στρατιωτική κατοχή της Αιγύπτου από τη Μεγάλη Βρετανία. Το αποικιοκρατικό καθεστώς, σε συνεργασία με την αγγλο-γαλλική Επιτροπή για το Χρέος συγκρότησε κτηματολόγιο και ίδρυσε μια στατιστική υπηρεσία που συγκέντρωνε στοιχεία για τους σιδηροδρόμους, το εμπόριο βαμβακιού και τους τελωνιακούς δασμούς, ώστε, μέσω της αύξησης των φορολογικών εσόδων, να καλυφθούν τα χρέη της Αιγύπτου προς τους πιστωτές της. Επίσης φυτείες ζαχαροκάλαμου και άλλες μεγάλες κρατικές γαιοκτησίες που είχαν υποθηκευτεί, περιήλθαν στον έλεγχο των ευρωπαϊκών τραπεζών. Οι ανάγκες αποπληρωμής του χρέους επέφεραν τον εκδυτικισμό του δικαίου και ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Η επιβολή της ατομικής ιδιοκτησίας σε συνδυασμό με την κατά 50% αύξηση της φορολογίας οδήγησε, από τη μια, σε δραματική αύξηση του αριθμού των ακτημόνων γεωργών και, από την άλλη, στην εδραίωση της μεγάλης γαιοκτησίας. Οι εξοθλωμένοι γεωργοί στράφηκαν στις εμπορευματικές μονοκαλλιέργειες που ήθελαν οι αποικιοκράτες και αναγκάστηκαν να δουλέψουν ως εργάτες στα τεχνικά έργα των Βρετανών για ένα κομμάτι ψωμί.¹⁷

Απογραφές, χάρτες, κτηματολόγια εγκαινίαζαν ένα νέο καθεστώς αναγνωσιμότητας της πραγματικότητας υπό τον παραμορφωτικό φακό της υπολογιστικής λογικής. Όλα αυτά «δεν παρήγαγαν, κατ' ανάγκη, μια πιο ακριβή γνώση του κόσμου ή έστω μια γενική ποσοτική αύξηση των γνώσεων, αλλά απλώς μια αναδιανομή μορφών γνώσης». Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα απόλυτο χάσμα ανάμεσα στον κόσμο και στην αναπαράστασή του, στο αντικείμενο και στην τεχνική αναγωγή του.¹⁸ Οι συνέπειες αυτής της επαναχωροθέτησης των γνωστικών υποκειμένων και αντικειμένων ήταν πολλές φορές καταστροφικές.

Τα παλιά κτηματολόγια αξιοποιούσαν τη γνώση των τοπογράφων των χωριών, που ήξεραν να διακρίνουν τα όρια των χωραφιών, μετά την υπερχειλίση και το τράβηγ-

μα των νερών του Νείλου, και να υπολογίζουν την ποσότητα νερού που χρειαζόταν να μαζευτεί σε δεξαμενές για την άρδευση των καλλιεργειών. Όμως η εμπειρική σοφία των εγχώριων τοπογράφων παραμερίστηκε, όταν η ανέγερση του φράγματος του Ασουάν το 1912 και το 1933 περιόρισε στο 1/5 τη γη, όπου γινόταν χρήση του παραδοσιακού τρόπου άρδευσης. Το μεγαλεπήβολο εγχείρημα αποδείχθηκε μια πλήρης αποτυχία. Οι βρετανοί μηχανικοί και η Διεθνής Επιτροπή για το Χρέος που το χρηματοδοτούσε, έκαναν τεράστια λάθη σχεδιασμού με αποτέλεσμα το φράγμα να κοστίσει δυο φορές παραπάνω απόσο είχε προβλεφθεί. Η ετήσια εκροή νερού μειώθηκε σημαντικά, εξαιτίας σημαντικών τεχνικών αβλεψιών. Η αλλαγή της κατανομής του υδάτινου όγκου του Νείλου, η διατάραξη της περιοδικότητας της εκροής του, η μεταβολή της θερμοκρασίας και της χημείας του νερού βοήθησαν στην ανάπτυξη και αναπαραγωγή του κουνουπιού που προκαλεί την ελονοσία. Όμως υπήρχε και ένας άλλος λόγος που τα τεχνικά έργα της αποικιοκρατίας αποδείχτηκαν θανατηφόρα. Τη δεκαετία του '30, επειδή το έδαφος, μετά την κατασκευή του φράγματος του Ασουάν, είχε γίνει λιγότερο γόνιμο εξαιτίας της ανεπαρκούς αξιοποίησης της υπερχειλίσης του Νείλου, η Αίγυπτος αναδείχτηκε στον μεγαλύτερο καταναλωτή φυτοφαρμάκων στον κόσμο. Όταν το 1941, ο κύριος προμηθευτής της, η γερμανική I. G. Farben, διέκοψε την αποστολή φυτοφαρμάκων, η πείνα, σε συνδυασμό με την ελονοσία, άρχισε να αποδεκατίζει τον πληθυσμό. Ειδικά στον νότο, όπου είχε επιβληθεί ένας εξωστρεφής προσανατολισμός στη γεωργία, η επιδημία προκαλούσε πάνω από ένα με δύο εκατομμύρια θανάτους τον χρόνο.¹⁹

Η ίδια τραγωδία εξελίχτηκε και σε μια άλλη χώρα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, για παρόμοιους λόγους. Από τις αρχές του αιώνα οι επιστήμονες γνώριζαν ότι τα εκσυγχρονιστικά αρδευτικά έργα στην Ινδία είχαν συμβάλει στον πολλαπλασιασμό του κουνουπιού που μετέδιδε την ελονοσία. Η επιδημία προκάλεσε τον θάνατο τεσσάρων εκατομμυρίων Ινδών ετησίως ανάμεσα στο 1903 και το 1908. Όμως, επειδή η εξαιρετικά πρόχειρη κατασκευή των καναλιών απέφερε σημαντικά κέρδη στους επενδυτές, οποιαδήποτε μελέτη συνέδεε την άρδευση των εξαγωγικών καλλιεργειών με τα λιμνάζοντα νερά και τους θανατηφόρους «πυρετούς» έμεινε στο συρτάρι, καθώς η αποκάλυψη της αλήθειας θεωρούνταν «μη ρεαλιστική πολιτική».²⁰

Η αποσιώπηση της καταστροφής, η «κατά μέτωπο» αντιμετώπιση των προβλημάτων δίχως να υπολογίζονται οι «παράπλευρες απώλειες» που επιφέρουν οι επιστημονικοί νεωτερισμοί στους πληθυσμούς που τους υφίστανται, αποτελούν δομικά στοιχεία της κυριαρχίας των ειδημόνων σε όλες τις εκδοχές του αυταρχικού μοντερνισμού. Το 1915 το Ίδρυμα Ροκφέλερ χρηματοδό-

τησε την έρευνα για την εξάλειψη του κίτρινου πυρετού και της ελονοσίας. Τότε, με τη στήριξη του αμερικανικού ιδρύματος, ο Dr Fred Soper προχώρησε στη φυσική εξόντωση του οργανισμού που ήταν εχθρικός προς τον άνθρωπο, αναπτύσσοντας μεθόδους εξολόθρευσης που βασίζονταν στον σύγχρονο πόλεμο. Αδιαφορώντας για οτιδήποτε σχετιζόταν με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής ή με ιατρικές επεμβάσεις, απέστειλε ταξιαρχίες από ένστολους, οπλισμένους με το σπρέι DDT, σε εξορμήσεις αναζήτησης και καταστροφής παρασίτων. Το DDT όντως συνέβαλε καθοριστικά, αν και βραχυπρόθεσμα, στην εξολόθρευση της ελονοσίας και άλλων επιδημιών. Όμως ήταν εξαιρετικά καρκινογόνο και προξένησε δραστηκές μεταβολές στο οικοσύστημα και στο ανοσοποιητικό σύστημα των ζώων. Έτσι, το 1972 απαγορεύτηκε η χρήση του στην Αμερική και το 2001 σε όλον τον κόσμο. Δυστυχώς, αυτό το «τέλειο ζιζανιοκτόνο», όπως το είχε αποκαλέσει ο εφευρέτης του, που τη δεκαετία του '50 κατασκεύαζε η Μονσάντο, κυκλοφορεί ακόμα στις αναπτυσσόμενες χώρες.²¹

Δεν ήταν μόνο η σύγχρονη επιστήμη που εμπνεύστηκε τις μεθόδους της από τις τακτικές πολέμου, αλλά και η μοντερνιστική πολεοδομία. Ο Le Corbusier, ο δεξιός πολεοδόμος ο οποίος δούλεψε επί Στάλιν στη Σοβιετική Ένωση και επί Πεταίν στη Γαλλία, ήταν θαυμαστής του σχήματος και της οργάνωσης των ρωμαϊκών στρατοπέδων και θιασώτης του τειλορισμού, του αυστηρού καταμερισμού των λειτουργιών στην πόλη-φάμπρικα. Ατενίζοντας την πόλη από ψηλά, σαν από αεροφωτογραφία, θεωρούσε ότι η γεωμετρική απλότητα του σχεδιασμού της μεγιστοποιούσε την απόδοση των λειτουργιών της. Υπό το πρίσμα ενός πλατωνισμού που υπερασπιζόταν την καθαρότητα και την καθολικότητα της αρχιτεκτονικής Ιδέας, ο κεντρικός σχεδιασμός ήταν ένας «δικτάτορας» που δρούσε, μακριά από τις φωνές του εκλογικού σώματος ή «των θρήνων των θυμάτων της κοινωνίας». Αγνοώντας τους «ισχύοντες κανονισμούς και τις υπάρχουσες χρήσεις» επεδίωκε την απαρέγκλιτη εφαρμογή όσων είχε επινοήσει «το γαλήνιο και διαυγές μυαλό του». Ο φασιστικής ιδεολογίας πολεοδόμος (αγιοποιημένος στη χώρα μας) ενδιαφερόταν μόνο για την επιτήρηση των «επικίνδυνων τάξεων». Επειδή «από τα πυκνοχτισμένα χαμόσπιτα φυσούσε μερικές φορές ο λίβας της εξέγερσης [...] και στις σκοτεινές αμυχές ενός συσσωρευμένου χάους ήταν δύσκολη η επιτήρηση [...]» έπρεπε να καθαριστούν οι φτωχογειτονιές από τα «ανθρώπινα σκουπίδια», “τα παράσιτα”. Η αρχιτεκτονική δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια «επίθεση στη φύση» που αποσκοπούσε στην κατεδάφιση κάθε ίχνους του παρελθόντος, χάριν του μεθυστικού γοργού ρυθμού της σύγχρονης ζωής. Δεν είναι τυχαίο ότι όταν τα οράματα του Le Corbusier πραγματοποιήθηκαν από τον ίδιο το '50 στην Τσαντιγκάρ της Ινδίας και από

τον Oscar Niemeyer το '60 στην Μπραζιλία, οι χαρές της κοινωνικής συμβίωσης εξοβελίστηκαν από τα αχανή έρμημα τετράγωνα των πόλεων (ταινίες όπως το «Μητρόπολις» του Fritz Lang και το «Μπραζίλ» του Terry Gilliam έχουν απαθανάτισει στιγμές του μοντερνιστικού εφιάλτη).²² Και παρότι η ρητορική των ιδρυτών της Μπραζιλία εκθείαζε την ισότητα εντάσσοντάς την σε μια λογική κρατικού πολεοδομικού σχεδιασμού, ήταν ο επιχειρηματικός τομέας, εγχώριος και ξένος, που έπαιξε τον σημαντικότερο ρόλο στην ανοικοδόμηση της πρωτεύουσας της Βραζιλίας.²³

Οι πολιτικοί μηχανικοί που κατασκευάζουν φράγματα, οι πολεοδόμοι που σχεδιάζουν (αν)ορθολογικές ουτοπίες, οι οικονομολόγοι που προσπαθούν να υπολογίσουν με πολλαπλασιαστές την ύφεση²⁴ εμφανίζονται ως αλάθητοι φορείς μιας αντικειμενικής επιστημονικότητας. Όμως αυτό που κάνουν είναι να καθιστούν την πραγματικότητα αναγνώσιμη και μετρήσιμη, σύμφωνα με τα εργαλεία του κλάδου τους, βάσει υποθέσεων που δεν λαμβάνουν υπόψη οποιονδήποτε παράγοντα που θα μπορούσε να περιπλέξει το ερμηνευτικό τους σχήμα. Αυτή η εθελουφλία, αν και μοιάζει ακούσια, συχνά ισοδυναμεί με προκατάληψη και υστεροβουλία. Το καθεστώς της κυριαρχίας των ειδημόνων αγνοεί τα στοιχεία τεκμηρίωσης που έχει αναγάγει σε ύψιστη αλήθεια, όταν αυτό είναι προς το συμφέρον του. Κάτι τέτοιο έπραξε ο Churchill και ο κορυφαίος του σύμβουλος lord Cherwell, κατά τη διάρκεια της ανθρωπογενούς επισιτιστικής κρίσης που έπληξε την Ινδία κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Όταν η Ιαπωνία κατέλαβε τη Βιρμανία το 1941 και άρχισε να βομβαρδίζει την Καλκούτα, η Βρετανία προχώρησε στην κατάσχεση των σοδειών σιταριού και ρυζιού και όλων των μέσων μεταφοράς, εκτιμώντας ότι η υιοθέτηση της πολιτικής της καμένης γης στη Βεγγάλη θα αναχαίτιζε τον εχθρό. Η έλλειψη τροφίμων, σε συνδυασμό με τη σπέκουλα, προκάλεσε λιμό. Τον Αύγουστο του 1943 ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας *The Statesman* σπάζοντας την επίσημη σιωπή ενός χρόνου απέδωσε τον λιμό «στην αυταρέσκεια και κακή κρίση, την πλεονεξία, τη μωπία και τον πολιτικό δόλο της άρχουσας και εμπορικής τάξης, τόσο της ινδικής, όσο και της βρετανικής, καθώς και σε μια τερατώδη λίστα διοικητικών ανεπαρκειών».²⁵

Ο βρετανός διοικητής της Ινδίας Archibald Wavell επισήμανε στον Churchill ότι ο λιμός στη Βεγγάλη «ήταν μια από τις μεγαλύτερες καταστροφές που είχαν πλήξει έναν λαό της Βρετανικής Κοινοπολιτείας», και προς επίρρωση του ισχυρισμού του αναφέρθηκε στις στατιστικές του Πανεπιστημίου της Καλκούτας, για τον αριθμό των θυμάτων του λιμού, προσπαθώντας να πείσει τον πρωθυπουργό της Βρετανίας να στείλει άμεσα τόνους σιτάρι για να σταθεροποιηθούν οι τιμές. Το Πολεμικό Συμβούλιο απέρριψε το αίτημα του Wavell, επικαλούμενο την έλλει-

ψη εγκυρότητας των στατιστικών του Πανεπιστημίου της Καλκούτας. Ο κύριος σύμβουλος του Churchill, ο καθηγητής φυσικής στην Οξφόρδη, lord Cherwell, ο απολιτικός νομπ που του άρεσαν οι χάρτες και τα διαγράμματα, απεχθανόταν όσους δεν ήταν αριστοκράτες, θεωρούσε τους φτωχούς υπεύθυνους για τη φτώχεια τους, είχε προτείνει τη στείρωση των διανοητικά καθυστερημένων και «μισούσε, όπως και ο Winston, τους Ινδούς».²⁶ Είναι ενδεικτικό ότι όταν ο Γκάντι άρχισε απεργία πείνας διαμαρτυρούμενος για την εξαθλίωση του πληθυσμού υπό τον βρετανικό ζυγό, το Πολεμικό Συμβούλιο, στο οποίο προήδρευε ο Churchill, αποφάσισε ότι ο ταραξίας που αμφισβητούσε τη βρετανική κυριαρχία θα έπρεπε να αφεθεί να πεθάνει στη φυλακή. Εξάλλου, ο πρωθυπουργός της Βρετανίας είχε ομολογήσει ότι έβρισκε τόσο τους Ινδούς όσο και τη θρησκεία τους κτηνώδεις.²⁷

Έτσι, επειδή ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε η αποστολή επαρκούς ποσότητας τροφίμων στην Ινδία, 3-5 εκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν από την πείνα μέσα σε διάστημα λίγων χρόνων. Επιπλέον, εξαιτίας της αγγλικής πολιτικής τού «διαίρει και βασίλευε» υποδαυλίστηκε ο αιματηρός εμφύλιος ανάμεσα στους ινδουιστές και στους μουσουλμάνους, που οδήγησε στον διαμελισμό της βρετανικής Ινδίας και στη δημιουργία του κράτους του Πακιστάν το 1947.²⁸

Για να μπορέσουν να αξιοποιηθούν συνδυαστικά οι ετερόκλητες γνώσεις των ειδημόνων και να αποφευχθεί η επιβολή της μωπικής μονοκρατορίας τους σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, χρειάζεται ένα δημοκρατικό πλαίσιο. Μόνο τότε θα μπορέσει η ανθρωπινή επινοητικότητα να αντιταχθεί στην ολέθρια ακαμψία του τεχνοκρατικού σχεδιασμού. Όταν μάθουμε να αναθεωρούμε τις γνώσεις μας και να αναγνωρίζουμε τα λάθη μας, να προσαρμοζόμαστε στο απρόοπτο, χωρίς να θεωρούμε ότι οποιαδήποτε απόφαση είναι αμετάκλητη, θα ξαναδώσουμε στο παρόν, που μας το έχει στερήσει η κυριαρχία των ειδημόνων, την ελπιδοφόρο του διάσταση. Για να κυοφορηθεί το νέο, χρειάζεται η *μήτις*, μια ευφυΐα που σέβεται τα διδάγματα της εμπειρίας και αποκηρύττει κάθε προσπάθεια βεβιασμένης προσαρμογής της πραγματικότητας στα μοντέλα που κατασκευάζουν τα τεχνικά εργαλεία προσομοίωσης της πραγματικότητας (grids).²⁹ Για μια δημοκρατική θεώρηση της τεχνικής γνώσης θα πρέπει να στρέψουμε το βλέμμα στην αυτοδιαχειριζόμενη πόλη Μοντράγκον, στην Ισπανία, εξετάζοντας τις οργανωτικές αρχές της, μέσα από το πρίσμα της πολιτικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη.

III. Η δημοκρατία ως ένα πικ-νικ: συμμετοχή, χαρά και παραγωγικότητα

Σε ένα φημισμένο χωρίο από το τρίτο βιβλίο των *Πολιτικών* του, ο Αριστοτέλης υπερασπίζεται τη συλλογική δια-

βούλευση ως τον καλύτερο τρόπο λήψης ορθών αποφάσεων. Ο σταγειρίτης φιλόσοφος αναγνώριζε ότι αρκετοί υποστήριζαν πως αρμοδιότεροι να κρίνουν το έργο των γιατρών ήταν οι γιατροί, όπως και οι γεωμέτρους το έργο των γεωμετρών, και ούτω καθεξής για κάθε πεδίο εξειδίκευσης.

Όμως, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, υπήρχαν διαφορετικές ποιότητες επιστημοσύνης, αφού γιατρός ονομαζόταν και αυτός που εξασκούσε αυτή την τέχνη εμπειρικά, και όποιος είχε την ανάλογη θεωρητική κατάρτιση αλλά και όσοι είχαν μια γενικότερη ιατρική παιδεία. Οι τελευταίοι δεν ήταν λιγότερο αρμόδιοι να εκφέρουν κρίσεις πάνω σε ιατρικά θέματα, από εκείνους που κατείχαν την επιστημονική ή εμπειρική γνώση. Επιπλέον, σε αρκετές περιπτώσεις δεν είναι ο ειδήμων που μπορεί να αποτιμήσει καλύτερα το έργο του αλλά ο χρήστης του. Ένας αρχιτέκτονας, λ.χ., μπορεί να έχει σχεδιάσει το τέλειο σπίτι αλλά αυτό στην πράξη να αποδεικνύεται δυσλειτούργητικό και να μην αρέσει στον ιδιοκτήτη του.³⁰

Η συλλογική διαβούλευση, στην ιδανική μορφή της, επέτρεπε στην ομάδα να ξεπεράσει τους περιορισμούς που έθετε η εξειδικευμένη γνώση του καθενός από τα μέλη της. Όσον αφορά την αποτίμηση του έργου των ποιητών και των μουσικών, με γνώμονα το εάν η προσφερόμενη αισθητική απόλαυση εναρμονιζόταν με το ήθος που απαιτούσε η ορθή πολιτική παιδεία,³¹ η κρίση των πολλών υπερείχε της κρίσης του καθενός ξεχωριστά, καθώς, ενώ ένας ήταν περισσότερο αρμόδιος να εκφέρει γνώμη για το μέλος, άλλος για την πλοκή του έργου και ένας τρίτος για τα χορικά, όλοι μαζί, ως σύνολο, για να εκφέρουν την ορθότερη κρίση για το όλον. Ήταν όπως στα συμπόσια: η συμβολή των συνδαιτημόνων στο γεύμα τα καθιστούσε καλύτερα από εκείνα που βασιζόνταν στη γενναιοδωρία ενός ατόμου.³²

Το θέμα δεν ήταν απλώς ότι ο δήμος προστάτευε την κυριαρχία του, απορρίπτοντας την οικονομική βοήθεια που θα μπορούσε να προσφέρει κάποιος ευεργέτης, ούτε ότι η συνδρομή διαφορετικών ανθρώπων, που καθένας είχε τις δικές του γαστρονομικές προτιμήσεις, εξασφάλιζε ένα εξόχως εύγεστο δείπνο. Η συνδρομή στο κοινό γεύμα μάθαινε στους πολίτες να συνεργάζονται, να συμβιώνουν και να εμπιστεύονται ο ένας τον άλλον. Μέσα από τη συζήτηση μάθαιναν σε τι μπορούσαν να συμβάλουν για έναν κοινό σκοπό, αναλαμβάνοντας ο καθένας προσωπικά τις ευθύνες του, προκειμένου να περάσουν όλοι καλά.³³

Στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη γίνεσαι πολίτης όταν εξασκείς όλες τις δραστηριότητες που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη, είτε αυτό είναι η κρίση των θεατρικών έργων που παρουσιάζονται στους αγώνες δράματος³⁴ είτε η συμβολή στα κοινά γεύματα ή η διαβούλευση στα συλλογικά όργανα της πόλης. Μέσα από τη διαφω-

νία, τη συζήτηση για τους στόχους της κοινότητας και την προσπάθεια εξεύρεσης λύσεων, ο κάθε πολίτης, όσο σπουδαίος και αν ήταν, μάθαινε να βάζει νερό στο κρασί του για να μπορέσει να υπάρξει ομόνοια. Όπως η συμβίωση αποτελούσε πηγή ευχαρίστησης για τους φίλους, έτσι και οι απολαύσεις της συνύπαρξης και της συμμετοχής των πολιτών σε κοινές διαδικασίες διαβούλευσης, σφυρηλατούσαν δεσμούς φιλίας ανάμεσά τους.³⁵

Τα πρακτικά οφέλη της άμεσης δημοκρατίας είναι φανερά από την ανάπτυξη που γνώρισε η αυτοδιαχειριζόμενη πόλη Μοντράγκον στην Ισπανία. Ενώ το 1956, τον εναρκτήριο χρόνο της σύστασής της, απαρτιζόταν από ολιγάριθμες βιομηχανικές κοοπερατίβες των είκοσι πέντε ατόμων, το 2011 διακόσιες ογδόντα μία κοοπερατίβες στο λιανικό εμπόριο, στην πληροφορική και στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων και ενενήντα τεσσάρων υπερπόντιων αυτοδιαχειριζόμενων βιομηχανικών επιχειρήσεων, απασχολούσαν 84.000 ανθρώπους και είχαν πωλήσεις αξίας 16 δισ. δολαρίων ετησίως.³⁶

Οι θεσμοί της αυτοδιαχείρισης είναι: πρώτον, η ετήσια Γενική Συνέλευση, στην οποία συμμετέχουν όλοι οι εργαζόμενοι για να αποτιμήσουν τις επιδόσεις του προηγούμενου χρόνου και να καθορίσουν τις κατευθυντήριες γραμμές του επόμενου. Δεύτερον, ένα δωδεκαμελές Συμβούλιο Διακυβέρνησης, εξουσιοδοτημένο να προσλαμβάνει και να απολύει τους μάντζερ και να ελέγχει αν οι ενέργειές τους συμμορφώνονται με τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης. Σε περίπτωση που διαπιστώνονται παρεκκλίσεις ακολουθούν συζητήσεις με τους διευθυντές και εάν δεν επιτευχθεί συμφωνία, απολύονται, διαφορετικά συνεχίζουν απρόσκοπτα να εκπληρώνουν τα διοικητικά τους καθήκοντα. Τέλος, υπάρχει το Κοινωνικό Συμβούλιο, εκλεγμένο από δεκαμελείς ομάδες εργατών, όπου συζητούνται οι συνθήκες εργασίας, οι μισθοί, η κοινωνική ασφάλιση και οι αποζημιώσεις και μετά γίνονται συγκεκριμένες προτάσεις γι' αυτά τα θέματα στο Συμβούλιο Διακυβέρνησης.

Μέσα από τη συμμετοχή σε αυτούς τους θεσμούς οι εργάτες μαθαίνουν να κρίνουν και να κρίνονται, να αλληλοϋποστηρίζονται και να προβαίνουν σε οργανωτικές αλλαγές, όταν το απαιτεί η οικονομική συγκυρία, δηλαδή επιδεικνύουν την ευελιξία που καθιστά ανταγωνιστική την επιχείρηση στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο παραγωγής. Πρόσφατες έρευνες έχουν αναδείξει ότι η συμμετοχή των εργατών στα κέρδη και στο μετοχικό κεφάλαιο των επιχειρήσεων και ο ενεργός τους ρόλος στη λήψη των αποφάσεων έχει οδηγήσει στην αύξηση της παραγωγικότητας, της επινοητικότητας και της κερδοφορίας. Η πλειοψηφία των μάντζερ στη Μοντράγκον είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Επιπλέον, σε περίπτωση που ένα απλός εργάτης θέλει να γίνει μάντζερ, αν τα υπόλοιπα μέλη της κοοπερατίβας κρίνουν ότι έχει

τα προσόντα και τη θέληση να μορφωθεί, τότε στηρίζουν την προσπάθειά του και συχνά τον ενισχύουν οικονομικά. Η αναλογία μισθού μάντζερ-εργάτη είναι 6,5:1, ενώ στην Αμερική η διαφορά είναι 350:1.³⁷

Αυτό δεν σημαίνει ότι όλα είναι ρόδινα σε μια αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση στο σημερινό εξαιρετικά ανταγωνιστικό καπιταλιστικό πλαίσιο. Πρόσφατα η Μοντράγκον αναγκάστηκε να κλείσει τη Fagor, μία από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της, και να καταφύγει στην πρόσληψη προσωρινών εργατών που δεν είναι μέλη της κοοπερατίβας.³⁸ Βλέπουμε ωστόσο, ότι σε σχέση με τα κυρίαρχα εργασιακά καθεστώτα, η για εξήντα χρόνια αυτοδιαχειριζόμενη Μοντράγκον επιδεικνύει μια αξιοθαύμαστη ανθεκτικότητα. Η συμμετοχική δημοκρατία εξασφαλίζει όχι μόνο μεγαλύτερα κέρδη για το σύνολο των εργαζομένων αλλά και την κοινωνικά δίκαιη αξιοποίηση της τεχνογνωσίας. Το αδιαφανές γραφειοκρατικό καθεστώς της τενοκρατίας που κυριαρχεί στην τωρινή φάση του αυταρχικού καπιταλισμού είναι αυτό που οδηγεί στην επανάληψη του ίδιου θανατηφόρου λάθους από την αυτοματοποίηση εσφαλμένων τεχνικών αναγωγών. Οι εργάτες της Μοντράγκον έχουν καταλάβει ότι η δημοκρατία είναι μια επιτελεστική διαδικασία, ένα πικ-νικ συλλογικής συμμετοχής, όπως το φαντάστηκε ο Αριστοτέλης. Γι' αυτό δεν μπορούμε να συγκωρήσουμε σε αυτή την κυβέρνηση την απόλυτη χειραγώγησή της από την αποικιοκρατική λογική των ειδημόνων, το τέλος της αριστερής σκέψης και του αριστερού λόγου. Όπως γράφει ο David Graeber, «κάθε φορά που η Αριστερά αποφασίζει να ακολουθήσει μια ασφαλή "ρεαλιστική πορεία" απλώς σκάβει τον λάκκο της».³⁹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο νιγηριανός συγγραφέας Fidelis Balogun περιγράφει στη συλλογή διηγημάτων του με τον τίτλο *Προσαρμοσμένες Ζωές* το πρόγραμμα προσαρμογής που επέβαλε το Δ.Ν.Τ. στη Νιγηρία, ως ισοδύναμο μιας κολοσιαιάς φυσικής καταστροφής που κατέστρεψε την ψυχή του Λάγος, υποδουλώνοντας ξανά τους κατοίκους των πόλεων: «Η μεσαία τάξη εξαφανίστηκε με γοργούς ρυθμούς και οι σωροί σκουπιδιών της αυξανόμενης μειοψηφίας των πλουσίων έγιναν η τροφή του πληθυσμού των εξαθλιωμένων, που συνεχώς μεγάλωνε. Η διαρροή εγκεφάλων στη Δύση μετατράπηκε σε χείμαρρο». Και ο Mike Davis προσθέτει ότι τη δεκαετία του '80, όταν η Παγκόσμια Τράπεζα και το Δ.Ν.Τ. χρησιμοποίησαν το χρέος ως μοχλό αναδιάρθρωσης των οικονομιών του τρίτου κόσμου, δεν ήταν μόνο οι ακτήμονες γεωργοί που εποίκισαν τις φτωχογειτονιές της πόλης αλλά και οι εξαθλιωμένοι αστοί: Mike Davis, «Planet of Slums», *New Left Review* 26 (2004), σ. 17-18.
2. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο αξιόλογος ιστορικός Κώστας Κωστής, που στη συνέντευξή του στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 13ης Σεπτ. 2015 προτείνει ως «ιδανικότερο σενάριο» για τη χώρα μια «κυβέρνηση τενοκρατών». Ακόμα και το 2015, όταν έχει μειωθεί κατά 25% το ΑΕΠ, μπορεί να γράφει ότι η Ελλάδα είναι ένα «εύπορο κράτος του πυρήνα της Ευρώπης»: Ει-

σαγωγή στο Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα 2015, σ. 21. (α' έκδ. Πόλις 2013).

3. Βλ. την έντιμη και συγκινητική ομολογία του Στρατή Μπουρνάζου στην επιστολή αποχώρησής του από την *Αυγή* στις 8.5.2016: «δεν νιώθω πλέον πολιτική εμπιστοσύνη απέναντί τους».
4. Jean Malaquais, *Planète sans visa*, Éditions Libretto, Παρίσι 2013 (α' έκδ. 1999), σ. 83.
5. Robert O. Paxton, *Vichy France. Old Guard and New Order. 1940-1944*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2001 (α' έκδ., Alfred A. Knopf, Ν. Υόρκη 1972), σ. 264-268: «Το judge Vichy is to judge the French elite», *Aut.*, σ. 268. Για τη στήριξη που είχε ο Paul Marion, κομμουνιστής τη δεκαετία του '20, υπεύθυνος τύπου του Λαϊκού Κόμματος του φασίστα Doriot από το 1936 μέχρι το 1938 και επικεφαλής των υπηρεσιών Παρακολούθησης και Προπαγάνδας στην κυβέρνηση Βισύ, από το τραπεζικό –τράπεζα Worms– και το βιομηχανικό κεφάλαιο που, σε συνεργασία με τους τενοκράτες, είχαν συγκροτήσει, ήδη από το 1922, την «εκσυγχρονιστικού» προσανατολισμού ελιτίστικη «συναρχία» (synarchie), βλ. Denis Peschansky, «Vichy au singulier, Vichy au pluriel. Une tentative avortée d'encadrement de la société (1941-1942)», *Annales* 43 (1988), σ. 646, 648, 650-651.
6. Paxton, *Vichy*, ό.π., σ. 170, και του ίδιου, «La spécificité de la persecution des Juifs en France», *Annales* 43 (1988), σ. 607, 611-612. Ο Dahlem, μέλος του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος μεταφέρθηκε το '41 από το γαλλικό στρατόπεδο Λε Βερνέ σε γερμανικό στρατόπεδο: Peter Weiss, *L'esthétique de la résistance*, τ. 3 [1975], μτφρ. από τα γερμανικά E. Kauffholz-Messmer, Klinsieck, Παρίσι 1993, σ. 157.
7. Malaquais, *Planète*, ό.π., σ. 67, 291, 315.
8. Για τον τρόπο που η εκ Βρυξελλών και Δ.Ν.Τ. εκπορευόμενη κουλτούρα του λογιστικού ελέγχου υπονόμωσε την ερευνητική και διδακτική αποστολή του πανεπιστημίου, αφού οδήγησε στη γραφειοκρατικοποίησή του και στον περιορισμό της ακαδημαϊκής ελευθερίας στην Αυστρία, στον Καναδά, στην Αγγλία και στην Ελλάδα, βλ. τα άρθρα των Vered Amit, Thomas Fillitz, Marilyn Strathern, Dimitra Gefou-Madianou, στο Marilyn Strathern (επιμ.), *Audit Cultures. Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*, Routledge, Λονδίνο 2000, σ. 215-297.
9. Ο Monnet μπορεί να ήταν ένας τραπεζίτης που δεν είχε εμπλακεί ποτέ σε διαδικασίες πολιτικής διαβούλευσης, όμως οραματιζόταν μια ομοσπονδιακή Ευρώπη, όπου οι εκπρόσωποι των πολιτειών που θα την απάρτιζαν θα ήταν υπόλογοι στους ψηφοφόρους τους και θα μεριμνούσαν για την κοινωνική ανακατανομή του πλούτου: Perry Anderson, *The New Old Europe*, Verso, Λονδίνο 2009, σ. 12-16, 60, 92, 115-118, 540-541.
10. Δανείζομαι τον όρο «αυταρχικός μοντερνισμός» από τον επιφανή αναρχικό ανθρωπολόγο, καθηγητή στο Γιέιλ, James Scott, *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1998, σ. 4-5, 93-94.
11. Franco Moretti / Dominique Pestre, «Bankspeak: the Language of World Bank Reports», *New Left Review* 92 (2015), σ. 75-76, 98, 81, 86- 88, 90.
12. *Aut.*, σ. 92-99.
13. *Aut.*, σ. 99.
14. Scott, *Seeing*, ό.π., σ. 11-21. Στις δεκαετίες του '60-'80 ο σοσιαλιστής Νυερέρε, ακολουθώντας τις υποδείξεις των ειδημόνων

- της Π.Τ. και εμφορούμενος από το πνεύμα της αποικιοκρατικής αγροτικής πολιτικής, προώθησε τις μονοκαλλιέργειες καφέ, καπνού και βαμβακιού στις τεράστιες αγροτικές κολλεκτίβες που δημιούργησε. Αυτό είχε ολέθρια αποτελέσματα για τη γεωργία της Τανζανίας. Πολλά άλλα παραδείγματα θα μπορούσαν να αναφερθούν· βλ. Scott, *Seeing*, ό.π., σ. 232-243.
15. *Αυτ.*, σ. 97, 378, και σ. 19.
  16. Timothy Mitchell, *Rule of Experts. Egypt, Techno-Politics, Modernity*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 2002, σ. 58-59.
  17. *Αυτ.*, σ. 57, 66-76, 321 σημ. 84, 326 σημ. 43.
  18. *Αυτ.*, σ. 92-93.
  19. *Αυτ.*, σ. 35-37, 91, 20-27, 326 σημ. 16.
  20. Sheldon Watts, «British Development Policies and Malaria in India 1897-c.1929», *Past and Present* 165 (1999), σ. 144, 150-153, 159-161, 164, 169, 172, 178. Το 1926 δεκαπέντε θάνατοι στους χίλιους οφείλονταν στη μαλάρια· *αυτ.*, σ. 145.
  21. Mitchell, *The Rule of Experts*, ό.π., σ. 26, 46-47.
  22. Αποσπάσματα από το βιβλίο του Le Corbusier, *La ville radieuse*, βλ. στο Scott, *Seeing*, ό.π., σ. 112, 116, 383 σημ. 32. Όσον αφορά τις πολιτικές του τοποθετήσεις, το βιογραφικό του, την επίδρασή του πάνω στον Niemeyer, βλ. *αυτ.*, σ. 103-127· κριτική ασκήθηκε ως προς τη λειτουργικότητά τους στα μεγαλεπήβολα πολεοδομικά σχέδιά του από τη σπουδαία Jane Jacobs, στο βιβλίο της *The Death and Life of Great American Cities* (Vintage, Νέα Υόρκη, 1961)· βλ. *αυτ.*, σ. 132-142· «In Brasilia there is only house and work, *αυτ.*, σ. 127. Ενδεικτική της αιογραφικής προσέγγισης που επιφυλάσσεται στον Le Corbusier είναι και η έκθεση: «Το καλοκαίρι του κυρίου Λε Κορμπυζιέ» στο Μουσείο Μπενάκη (9-29 Μαΐου 2016). Ακόμα και όταν ανακαλεί τον Παρθενώνα, ο γαλλοελβετός αρχιτέκτονας εγκωμιάζει «τη βία του» και υπενθυμίζει «τη μεγάλη του κραυγή εν μέσω ενός τόπιου που δημιουργήθηκε από τη χάρη και τον τρόπο». Νομίζω αυτή η περιγραφή δικαιώνει τον James Scott, που τον αποκαλεί φασίστα: Scott, *Seeing*, ό.π., σ. 383 σημ. 32. Σχετικά με τον πλατωνισμό του και τον φουτουρισμό του, βλ. Karsten Harries, *The Ethical Function of Architecture*, MIT Press, Μασαχουσέτη 2000, σ. 276-277, 151, 236.
  23. Leslie Sklair, «Iconic Architecture and Capitalist Globalization», *City 10/1* (2006), σ. 42.
  24. Το Δ.Ν.Τ. δεν έκανε «λάθος» στον υπολογισμό της ύφεσης μόνο στην περίπτωση της Ελλάδας. Ο Richard Duncan, ένας από τους λίγους οικονομολόγους που είχαν προβλέψει την κρίση του 2008, δήλωνε σε συνέντευξή του, το 2012, ότι σοκαρίστηκε όταν διαπίστωσε πόσο λίγα γνώριζαν οι οικονομολόγοι του Δ.Ν.Τ. για τη φύση της κρίσης στην Ταϊλάνδη το 1997. Ενώ ο ίδιος, σε αναφορά του, είχε προβλέψει ύφεση 9% το 1998 και 9% το 1999, εάν υιοθετούνταν κατά εξακολούθηση οι ίδιες υφιστατικές πολιτικές, οι τεχνοκράτες του Δ.Ν.Τ. εμμέναν στις αρχικές τους προβλέψεις που ήταν 3%. Τελικά η ύφεση έφτασε στο 10% του ΑΕΠ το 1998 και μετά από μια γενναία υποτίμηση του νομίσματος που βοήθησε στην ανάκαμψη της οικονομίας. Μια τέτοια υποτίμηση δεν μπορεί να γίνει στην περίπτωση της Ελλάδας: Richard Duncan, «A New Global Depression?», *New Left Review* 77 (2012), σ. 11-12.
  25. Janam Mukherjee, *Hungry Bengal. War, Famine and the End of Empire*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2015, σ. 8-9, 125-126, 145-146, 172.
  26. Το μίσος του Churchill και του lord Cherwell [γνωστού αρχικά με το όνομα lord Lindemann] καταγράφεται στο ημερολόγιο του συντηρητικού πολιτικού δημοσιογράφου Leopold Amery· *αυτ.*, σ. 185. Σχετικά με τις υπόλοιπες πληροφορίες για τον κύριο σύμβουλο του Churchill, βλ. Janam Mukherjee, «Lord Cherwell: Churchill's Confidence Man» (<http://www.historynet.com/lord-cherwell-churchills-confidence-man.htm>: πρόσβαση 20.11.16). Ο λόρδος Lindemann χαρακτηρίζεται ως «a deeply impolitic man, who was a significant political figure», «ο επιστήμονας με τη μεγαλύτερη επίδραση σε όλη τη βρετανική ιστορία» στο βιβλίο του David Edgerton, *Britain's War Machine: Weapons, Resources and Experts in the Second World War*, Penguin, Λονδίνο 2011, σ. 100, 106. Για τους τεχνοκράτες συμβούλους του Churchill, στην πλειοψηφία τους συντηρητικών πεποιθήσεων, βλ. *αυτ.*, σ. 95.
  27. Mukherjee, *Hungry Bengal*, ό.π., σ. 94-95, 71, 125. Φυσικά ο Γκάντι γλίτωσε από τον θάνατο επειδή ο βρετανός αντιβασιλέας στην Ινδία ήθελε να αποφύγει τις ταραχές που θα ξεσπούσαν εάν άφηναν τον Γκάντι να πεθάνει από την πείνα.
  28. Ακόμα και τα γυμνά πτώματα διακρίνονταν, σύμφωνα με τη θρησκευτική τους ταυτότητα, από τους αποικιοκράτες· Mukherjee, *Hungry Bengal*, ό.π., σ. 133-134, 163. Για τα υπόλοιπα, βλ. σ. 251, 192, 187-188, 111-113.
  29. Όσον αφορά τη σημασία που έχει η *μητις*, μια αρχαιοελληνική αρετή που συνδέεται με το όνομα του πολυμήχανου Οδυσσέα, για την επιτυχία οποιουδήποτε εγχειρήματος που θέλει να βελτιώσει τη ζωή των ανθρώπων, βλ. Scott, *Seeing*, ό.π. σ. 313-315, 331, 345.
  30. Αριστοτέλης, *Πολ.* 1282α στο *Πολιτικά* I-III, μτφρ. Π. Λεκατσάς, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1957, σ. 328.
  31. Σχετικά με την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην ποιότητα της πολιτικής ζωής και στην ποιότητα της θεατρικής παραγωγής και τον ρόλο της τραγωδίας και της μουσικής στη διαμόρφωση του ήθους του πολίτη, βλ. Mary-Anne Zagdoun, *L'esthétique d'Aristote*, CNRS editions, Παρίσι 2011, σ. 188, 191, 193· *Πολ.* 1340α στο Αριστοτέλης, *Πολιτικά* IV-VIII, ό.π., σ. 742-746. Το βιβλίο του Στέφανου Δημητρίου, *Ελευθερία και Κυριαρχία. Πολιτική ελευθερία και κυριαρχία στο τρίτο βιβλίο των Πολιτικών του Αριστοτέλη*, Πόλις, Αθήνα 2016, ίσως σχετίζεται με το θέμα μας.
  32. Αριστοτέλης, ό.π., 1281β, σ. 324.
  33. Αυτή η παράγραφος οφείλει πολλά στη διαδικτυακή εκδοχή του άρθρου του James Lindlay Wilson, «Deliberation, Democracy and the Rule of Reason in Aristotle's *Politics*», *American Political Science Review* 105 (2011), σ. 259-274.
  34. Για τη θεατροκρατία –την τυραννική επιβολή των αισθητικών κρίσεων του δήμου, σύμφωνα με τον Πλάτωνα–, τη θεατρική εμπειρία του αντρικού κοινού χάρη στην προηγούμενη συμμετοχή της πλειοψηφίας των μελών του στον χορό, για το δικαίωμα του δήμου να επιβάλλει πρόστιμα στους κριτές των κυκλικών χορών, όταν έκρινε ότι αυτοί ήταν άδικοι στην κρίση τους, και γενικότερα για τον καθοριστικό ρόλο των θεατών στη βράβευση των θεατρικών παραστάσεων τον 4ο π.Χ. αιώνα, βλ. Πλάτων, *Νόμοι* 659β (όπου οι θεατές εμφανίζονται ως δάσκαλοι των ποιητών και των κριτών και παρουσιάζονται να ψηφίζουν διά χειροτονίας τον νικητή στους αγώνες) και R.W. Wallace, «Poet, Public and Theatocracy: Audience Performance in Classical Athens», στο L. Edmunds / R.W. Wallace (επιμ.), *Poet, Public and Performance in Ancient Greece*, John Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1997, σ. 99-106.
  35. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, ό.π., 1253α· 1281b, 35-38· Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1167α-β· 1156β, στο Aristotle, *Nicomachean Ethics*, μτφρ. H. Rackam, Loeb, Κέμπριτζ MA [1926] 1990, σ. 540-542, 460-462· John Cooper, «Political Animals and Civic Friendship», στο *Reason and Emotion*, Princeton University

Press, Πρίνστον 1999, σ. 356-377· Adriel M. Trott, «Logos and the political nature of Anthropos in Aristotle's Politics», *Polis* 27 (2010), σ. 295-300. Στην αθηναϊκή δημοκρατία, όπου όλοι οι πολίτες εκ περιτροπής εκλέγονταν με κλήρο στα συλλογικά όργανα διαβούλευσης για έναν χρόνο, οι πιο μόνιμες διοικητικές θέσεις που προϋπέθεταν μια τεχνογνωσία, όπως η φύλαξη των αρχείων και των νόμων της πόλης, η καταμέτρηση της περιουσίας των ναών ή ο έλεγχος της αυθεντικότητας των νομισμάτων ανατίθενταν σε δημόσιους δούλους, ακριβώς επειδή υπήρχε ο φόβος ότι οι ειδήμονες θα εκμεταλλεύονταν τη θέση τους για να υπονομεύσουν τη δημοκρατία· βλ. Paulin Ismard, *La démocratie contre les experts: les esclaves publics en Grèce ancienne*, Seuil, Παρίσι 2015, σ. 133-143, 151-153.

36. Izaskun Agirre, «Does a Democratic Management Model Enhance Performance through Market Orientation? Empirical Evidence from the Mondragon Industrial Group», *Review of Radical Political Economics* 47 (2015), σ. 346. Τα στοιχεία για την αξία των πωλήσεων καλύπτουν το 2016: βλ. Sam Gindin, «Chasing Utopia. Worker Ownership and Cooperatives will not Succeed by Competing on Capitalism's Terms», *The Jacobin* 2016 (πρόσβαση στο https://www.reddit.com/r/anticapitalism/duplicates/49w945/chasing_utopia_worker_ownership_and_cooperatives/ 20.11.2016). Για το πώς σχετίζεται η ευημερία

και η ανάπτυξη με τον τρόπο που αξιοποιείται η γνώση, χάρη στους θεσμούς της άμεσης δημοκρατίας την κλασική εποχή στην Αθήνα βλ. Josiah Ober, «La compétition, l'action collective et le problème du savoir utile», στο Arnaud Macé (επιμ.), *Le savoir public. La vocation politique du savoir en Grèce ancienne*, Presses Universitaires de Franche-Comté, Φρανς-Κομπτέ 2013, σ. 369-401.

37. A. Campbell, «The Role of Workers in Management: The Case of Mondragon», *Review of Radical Political Economics* 43 (2011), σ. 67-83 (πρόσβαση στη διαδικτυακή του εκδοχή): *αυτ.*, σ. 348-352, 357-360. Για τις διαφορές στους μισθούς βλ. Gindin, «Chasing Utopia», *ό.π.* Όπως γράφει ο Stephen Marglin, «η κοινωνική λειτουργία της ιεραρχίας δεν είναι η τεχνική αποτελεσματικότητα αλλά η συσσώρευση κεφαλαίου». Ας ελπίσουμε να μεταφραστούν τα βιβλία του κορυφαίου οικονομολόγου: Stephen A. Marglin, «What do Bosses do? The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production», *Review of Radical Political Economics* 6 (1974), σ. 62 (πρόσβαση στο διαδικτυο 10.5.16).
38. Gindin, «Chasing Utopia», *ό.π.*
39. David Graeber, *The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*, Melville House, Μπρούκλιν 2015, σ. 83.

εκδόσεις νήσος

Γιώργος Σαγκριώτης

Αυτονομία και στράτευση Προβλήματα αισθητικής και πολιτικής φιλοσοφίας στην κριτική θεωρία

Δύο εστίες ενδιαφέροντος δεσπόζουν στην κριτική θεωρία, η κοινωνικοπολιτική και η αισθητική. Πώς όμως σχετίζονται οι εν λόγω σφαίρες μεταξύ τους; Η τέχνη που θέλει να αντισταθεί στην κοινωνική πραγματικότητα γίνεται αυτόνομη. Αυτονομούμενη, αφήνει την καθεστηκία τάξη να θριαμβεύει. Η τέχνη που στρατεύεται και θέλει να παρέμβει, γίνεται ένα με το υπάρχον και υποκύπτει στην εξουσία του. Αντίστοιχα και η πολιτική. Αποσκοπώντας σε κάτι εντελώς νέο, δεν βρίσκει βάση στον υπάρχοντα κόσμο και μετατρέπεται σε τέχνη. Επιδιώκοντας το εφικτό, ενσωματώνεται στο υπαρκτό και προδίδει την τέχνη της. Σε αυτά τα διλήμματα ο Τ. Β. Αντόρνο και ο Β. Μπένγιαμιν, δύο από τους γνωστότερους εκπροσώπους της κριτικής θεωρίας, αντιδρούν ο καθένας με διαφορετικό τρόπο. Το βιβλίο ανατρέπει στα ερωτήματά τους, περιγράφει τις απαντήσεις τους, τις παρακολουθεί ως τις απώτερές τους συνέπειες και ιχνηλατεί τα πεδία των συγκλίσεων και των αποκλίσεων.

Κεντρική διάθεση: Σαρρή 14, 10553 Αθήνα | τηλ.φαξ: 210 3250058 | email: info@nissos.gr | www.nissos.gr